

Descartův filozofický projekt

Petr Glombíček

Jaký úkol si kladl Descartes? Jaký byl jeho filozofický projekt? Vzhledem k tomu, že Descartovy vědecké objevy patří už z velké části do dějin jednotlivých oborů, které poznamenal, hledá se originalita jeho práce už tradičně ve snaze poskytnout vědě základy, přičemž o potřebě nějakých takových základů panují už delší dobu mezi vědci i filozofy vážné pochybnosti. Právě Descartes bývá vnímán jako ten, kdo dal novověké filozofii program hledání základů myšlení, pojímaného primárně jako poznání světa, a to základů nezávislých na našem poznání tohoto světa,¹ nebo alespoň jako vzorový příklad takového způsobu filozofování.² Podle takové představy by Descartovo filozofování upadalo nevyhnutelně do regresu daného programem hledání východisek vědy, jež má být samo vědecké, resp. by se vystavovalo námitce neschopnosti dostát měřítkům programu, který iniciovalo.

Pro porozumění Descartovu filozofickému projektu existuje dostatek přímých pramenů.³ Nejznámější, ucelenou a také podle všeho definitivní formulaci nalezneme v Descartově dopisu překladateli *Principů filozofie* do francouzštiny abbé Picotovi, použitým též jak předmluva tohoto francouzského vydání. Formulace z tohoto dopisu navazuje na výklad z věnovacího dopisu princezně Alžbětě Falcké z latinského originálu *Principů*. Další materiál nám může nabídnout úvod *Rozprav o metodě* a opominout nelze ani dopis Sorbonně a Předmluvu z *Meditací o první filozofii*. Nejstarší ucelený výklad pak nabízejí *Regulæ ad directionem ingenii*, Descartův nepublikovaný spis, na němž pracoval zhruba od roku 1619 do druhé půle dvacátých let.

Vyjděme právě od těchto nejstarších formulací, které nám pak poslouží jako pozadí pro porozumění Descartovým zralejším formulacím a s jejichž pomocí třeba také nahlédneme jeho vývoj. K pochopení tohoto vývoje ostatně pomáhají už *Regulæ* samotné, protože se jejich text rozpadá na několik fází psaní. Historická interpretace odhalila v tomto spisu několik oddílů, z nichž nejstarší pochází ještě z roku 1619, z období před Descartovým známým mystickým listopadovým zážitkem (část Čtvrtého pravidla zabývající se matematikou), část pochází z období bezprostředně po něm, z let 1619—1620 (většina pravidel I.—XI. s výjimkou již napsané části Čtvrtého pravidla a některých pasáží Osmého pravidla). Poslední vrstva knihy je z let 1626—1628, kdy Descartes dopsal zbytek spisu (tj. pravidla XII.—XXI.). Pro nás bude zajímavé zvláště První pravidlo coby původní formulace projektu a Osmé pravidlo jako jeho pozdější výraz. Na jejich pozadí se pak můžeme podívat na známější Descartovy výklady z jeho publikovaných spisů.

Projekt v *Pravidlech*

První pravidlo stanovuje cíl projektu, zvaného zde *studium*, následovně: „Přivést nadání k vynášení poctivých a pravdivých soudů o všem, co se naskytne.“⁴ Pro soudnost, kterou se chce zabývat, ovšem Descartes používá hned tři slova: „nadání“ (*ingenium*), „dobrá mysl“ (*bona mens*) a „moudrost“ (*sapientia*). Pro moudrost používá staré Aristotelovo přirovnání rozumu ke světlu, které září na vše, co lze poznat, bez rozdílu,⁵ a nazývá ji také světlem přirozeného rozumu (*naturali rationis lumen*).⁶ Dobrá mysl, která se objevuje už v nejstarších Descartových soukromých zápiscích a bude se objevovat v jeho textech i nadále (ve francouzských jako *le bon sens*),⁷ by pak měla být schopností soudit, a to čistě díky tomuto přirozenému světlu, tj. bez ohledu na zvláštnost předmětu soudu. Nadání zde vystupuje coby schopnost poznávat jako taková, zatím bez bližší explicitní charakteristiky. Již v Prvním pravidle je ale z textu zjevné odlišení toho, čemu Descartes říká „bona mens“ (a později francouzsky *le bon sens*), od nadání (*ingenium*). *Bona mens* je přinejmenším v nějakém ohledu totožná s „všeobecnou moudrostí“ a jde o schopnost soudit. Naproti tomu *ingenium* se zde vyskytuje např. ve vazbě „vulgi ingenia“,⁸ tj. „nadání davu“, mluví se zde o jeho „přivedení“

někam,⁹ tj. zlepšení, a také o tom, že toto nadání netřeba „poutat do nějakých mezí“,¹⁰ což nám umožňuje předpokládat, že Descartes tento termín již zde používá pro individuální duševní schopnost, nadání, které spočívá v rychlosti myšlení, schopnosti rozlišeně si představovat a také ve schopnosti pamatovat si, jak bude toto slovo používat ve svých pozdějších spisech.¹¹

Rozumění Descartes v Prvním pravidle rozlišuje na dva typy, pro něž má jména „vědění“ (*scientia*) a „umění“ (*ars*). Oba typy jsou si prý v jistém ohledu podobné, což často vede překladatele a interprety k jejich bezmyšlenkovitému směřování. Avšak zatímco vědění je využíváním jediné schopnosti (a to oné čisté schopnosti soudit, zvané zde *bona mens*) bez ohledu na rozmanitost předmětů, tedy obecným pojmovým teoretickým poznáním, umění je poznání veskrze praktické: spočívá ve zvládnutí určité techniky a podstatně zahrnuje návyk, zvyk, čili výcvik určité tělesné dispozice.¹² Soubor různých umění tak, na rozdíl od jednolitého celku věd, vytváří neredukovatelnou mnohost, protože zvládnutí jedné techniky nemusí nijak podporovat zvládnutí jiné, ba může mu být na překážku.¹³ Karteziánský program tak získává ostřejší vymezení předmět: rozumění nikoli ve smyslu praktického zvládnutí techniky, ale pouze to rozumění, které je výsledkem zvláštní schopnosti soudit.¹⁴

Přes toto ostřejší vymezení předmětu zde zůstává přinejmenším jedna důležitá nejasnost, kterou navozuje samotné Descartovo rozlišení vědění a umění. Hodlá-li se Descartes zabývat soudností, jež produkuje vědění, a nikoli množstvím dispozic a návyků, které se realizují v praktickém porozumění, musíme se ve světle tohoto rozlišení zeptat, jakou povahu má jeho *studium*, které má přivést nadání k tomu, aby vynášelo poctivé a pravdivé soudy: Má být vědou o souzení (tj. logikou), nebo praktickým výcvikem schopnosti soudit? Kdyby Descartes pojal své *studium* důsledně jako výcvik svého osobního (většího či menšího) nadání v umění soudit, pak by rozvíjel pouze svůj vlastní talent a výsledky jeho vědeckého bádání by nakonec, přinejmenším z hlediska takto pojaté vědy, nebylo možno nijak srovnávat s výsledky jiných badatelů. Ti by se nanejvýš mohli s Descartem shodnout v jeho maximě o potřebě rozvíjet svůj talent. Nešlo by totiž vůbec o formulaci nějakých nauk, které by bylo možné dále vyučovat po způsobu teorie, nýbrž stále jen o práci na sobě samém, a ta by mohla být pro druhé nanejvýš vzorem. Na konci práce by nestál vědec s vykazatelnými výsledky, nýbrž v krajním případě mudrc. Naproti tomu pojmout *studium* důsledně jako vědu o logice znamená vystavit se regresi. Věda o logice by přece podle Prvního pravidla jistě také vyžadovala předchozí práci na schopnosti, jejímž výkonem je logické bádání. Pojmout *studium* jako další vědu, vědu o rozumění realizovaném v soudech, by tedy byl beznadějný projekt. Ani jedna z obou možností přitom nemůže vést k nějaké první nauce o absolutních základech vědění, na níž by musela (nebo mohla) stavět každá další věda.

Problém povahy karteziánského *studia* nám pomáhá rozřešit druhá formulace projektu v Osmém pravidle. Descarta přivedla v *Pravidlech* jeho vlastní metoda k nahlédnutí nutnosti zabývat se nejprve schopností soudit, která se realizuje ve vědeckém poznání. A tuto práci posléze, v druhé formulaci svého projektu v Osmém pravidle, charakterizuje jako určení mezí lidského rozumu.¹⁵ Již zde se také objevuje apel, aby každý vědec (hledáč pravdy, jak mu říká Descartes) tuto práci jednou za život vykonal. Už tento apel sám stačí k tomu, abychom vyřešili alespoň část našich obtíží s povahou karteziánského projektu. Pokud by výzkum soudnosti byl prací vědeckou a měl vést k nauce o souzení, nebyl by jistě žádný důvod, aby jej jednou za život konal každý vědec. Jednak by takový výzkum mohl mít vlastní kontinuitu a dynamiku jako každý jiný vědecký výzkum, jednak by nebyl důvod, aby jej konal každý vědec, dříve než přistoupí k bádání ve vědě samotné, protože by mu stačilo absolvovat kurz logiky a zvládnutím vyučované nauky by získal potřebné základy. Tento kurz by jistě také mohl absolvovat třeba jen jednou za život a bylo by vhodné absolvovat jej na začátku. Mohli bychom se také domnívat, že k jeho absolvování nestačí prostě převzít hotovou nauku, ale projít v rámci kurzu všechny potřebné důkazy a pochopit je. Především však Descartes v *Pravidlech* žádnou takovou nauku k mechanickému převzetí nepředkládá (a nepředloží ji ani nikdy později). Kromě toho by tato nauka byla vystavena výše zmíněné obtíži s nezbytností vykázat své vlastní základy, a tedy nemůže Descartovu záměru posloužit.

Karteziánský projekt si tedy nemůže klást za cíl formulaci nějaké logické doktríny, která by byla podkladem k dalšímu bádání ve fyzice. Descartes tento první moment svého projektu charakterizuje přirovnáním k těm uměním, která nepotřebují žádné další umění k výrobě svých nástrojů. Tak si podle jeho vlastního příkladu kovář bez nástrojů může nejprve vyrobit nástroje pro svou práci pomocí hrubých pomůcek ze dřeva či kamení. A když si jednou s jejich pomocí vyrobí nástroje, může se s těmito nástroji pustit do vlastní práce. Tak je pro Descarta prvním momentem jeho projektu příprava nástroje pro vědecké poznávání. Toto školení u něho nespočívá v přebírání hotových poznatků z logiky či metodologie. Stejně tak by bylo absurdní domnívat se, že toto školení může být vědeckým bádáním. Podle toho, co Descartes v Osmém pravidle navrhuje, má být prvním momentem jeho projektu využití poznávací schopnosti k reflexi vlastních možností této schopnosti. Descartes podle všeho počítá s tím, že samotná soudnost (*bona mens*) může pomocí reflektivních soudů sestoupit k nějakým primitivním pojmům, s jejichž strukturou pracuje při veškerém myšlení. Zároveň však neslibuje vědu o struktuře těchto pojmů. Svůj úkol nevidí v jejím vyložení, ale v tom, že přivede i rozdílná nadání jednotlivých lidí k tomu, aby se s nimi naučili pracovat.¹⁶ Jeho *studium bonæ mentis* tady není první filozofií ve smyslu nějaké první vědy, nýbrž praktickým úsilím individuálního nadání prozkoumat pomocí reflektivních soudů už hotovou schopnost teoretického poznávání, a určit tak nutné podmínky jejího fungování. Tento průzkum vlastních možností má toto nadání přivést k umění tento nástroj (zvaný „dobrá mysl“ čili charakterizovaný jako *soudnost*) využívat, podílet se na jeho výkonech.

Pak ovšem stojíme před druhým vyústěním výše nastíněného problému: před otázkou, zda během Descartova *studia* dospěje každý student ke stejnému výsledku, zda jeho soudnost, s níž se naučí pracovat, bude odpovídat soudnostem ostatních. Nabízí se otázka, zda tu není třeba vykázat nějakou nutně společnou strukturu soudnosti, tj. otázka po potřebě něčeho, jako je transcendentální dedukce kategorií. Pozoruhodné je, že právě tento problém Descarta podle všeho vůbec netrápí. Jde tu o nedbalost z jeho strany, anebo máme Descartův záměr pojmout jinak než jako záměr nabídnout definitivní výklad přírody, k němuž musí nutně dospět každá bytost nadaná soudností, která se bude držet jediné pravé metody? Pro odpověď se obraťme k *Rozpravě o metodě*, jež by nám měla osvětlit, jaké záměry Descartes se svou metodou měl a jakou vlastně měla tato metoda povahu.

Projekt v *Rozpravě*

Když osm let po ukončení práce na *Pravidlech* vychází *Rozprava o metodě*, říká Descartes hned v úvodu jasně, že předkládá pouhou historii či bajku, jež má posloužit jako obraz, a že jeho cílem není „vyučovat zde metodu, které by se musel držet každý, aby dobře vedl svůj rozum, nýbrž jen předvést, jaké metody jsem se držel ve vedení rozumu svého“.¹⁷ Nabízená metoda tedy není míněna jako metoda ve smyslu soustavy předpisů, nýbrž její moc má být jednoznačně exemplární. *Rozprava o metodě* tedy vůbec nemůže být dílem vědeckým, a je beze vši pochyby počinem uměleckým, přinejmenším přijmeme-li kantovské rozlišení z *Kritiky soudnosti*.¹⁸ Rozdíl oproti Kantovi je ovšem v tom, že Descartes explicitně odmítá přisoudit privilegované postavení výjimečně nadanému géniovi, neboť: „Nestačí mít nadání [fr. „dobrého ducha“], nýbrž jde o to, dobře jej užívat. Největší duše jsou schopny největších neřestí stejně jako největších ctností; a kdo jde pomalu, může dojít mnohem dál, drží-li se pravé cesty, než někdo, kdo běží a uhýbá z ní.“¹⁹ Pracuje zde stále s rozlišením nadání (*ingenium* či *l'esprit*), které spočívá v rychlosti myšlení, rozlišenosti představ a kapacitě paměti, od dobré mysli či smyslu (*bona mens* či *le bon sens*, případně jen *le sens*), ztotožněných s racionalitou či soudností jako takovou, jež je společná všem ve stejné míře.²⁰ Nauky, k nimž lze dospět ve vědách, pro něho samozřejmě představují vědění, které je neproblematicky sdělitelné, ale vypracování těchto doktrín a jejich sdělení podle všeho nepokládá vůbec za podstatné. Zřejmě mu tedy vůbec nejde takřkajíc o obohacování společné pokladnice vědy kumulací teorií, které by byly stále úspěšnější v tom smyslu, že by nabízely popis stále rozsáhlejšího pole fenoménů ve stále hlubším detailu. Jako cíl své knihy stanovuje jednoznačně předvedení příkladu rozvoje

vlastního nadání (deklarovaného vždy jako „pouze prostřední“). Toto předvedení by mělo druhým posloužit právě tak, jak má podle Kanta sloužit umělecké dílo: jako vzor, na němž mohou druzí vyzkoušet vlastní nadání, když jej po svém napodobí pouze jako příklad, nikoli jako předpis. Přínejmenším filozofie by tak pro Descarta musela spadat do kantovské kategorie krásného umění, i když jejím úkolem je u Descarta nejspíš na prvním místě podpora vědecké práce.

Podle Descarta stačí spolehnout se na vlastní soudnost a pracovat na jejím rozvoji. Pouhá píle tedy podle něj stačí k vytvoření nejen vkusného, ale i duchaplného (a tedy ve vlastním smyslu krásného) díla — přičemž v této věci nezná rozdíl mezi krásným uměním a vědou.²¹ V tomto ohledu je Descartův přístup ostře neromantický. Zároveň si zachovává silně individuální étos. Jak již bylo řečeno, ani výklad metody, ani její plody nemají být předpisy správného poznání, ať už jako poznávací činnosti nebo poznatků, nýbrž jenom příkladem práce na sobě samém, nikoli v reformě filozofie či vědy coby veřejných oborů.

Rozprava o metodě nám tedy dává odpověď na otázku nastolenou Prvním pravidlem. Filozofie ve vlastním slova smyslu je *studium bonæ mentis* coby obecné lidské schopnosti soudit. Toto *studium* samo ale nemá povahu teoretického bádání, nýbrž jde o *studium* v původním smyslu tohoto latinského slova: jde o „úsilí“ o dobrou mysl, o rozvíjení své soudnosti. Descartovým cílem tedy není v *Pravidlech* ani v *Rozpravě* žádná ‚přísná (první) věda‘. Nikde se zde nesetkáme s problematizující otázkou, zda má soudnost u všech lidí shodnou povahu. V Prvním pravidle je sice ztotožněna s moudrostí a označena za univerzální, ale tato univerzalita se týká jejího možného předmětu, nikoli shody mezi více nositeli. *Rozprava* pak, jak známo, začíná výkladem o tom, jak je dobrá mysl mezi jednotlivé lidi rozdělena. Tento výklad ale slouží především odlišení dobré mysli jako toho, „co nás činí lidmi a odlišuje od zvířat“, a tedy je „celá v jednom každém“, od nadání spočívajícího v naznačených kvalitách. A Descartovo východisko spočívá v tom, že nedostatek nadání lze při náležitém přístupu vynahradiť pílí, protože jsme všichni ve stejné míře rozumnými bytostmi.

Od vyprávěče *Rozpravy*, v němž lze bez potíží rozpoznat hlavní rysy skutečných osudů empirického René Descarta, především v její třetí části, se dozvíme, že svou metodu (spočívající v matematizaci každého předloženého problému) aplikoval na různé problémy, a tak se v ní cvičil. Jeho cílem bylo zvládnout ji tak, aby se mohl odvážit využít ji ve filozofii. Předtím však Descartes podle svých slov opustil „všechny ze svých názorů, jež pokládal za špatně založené“.²² Na podezřelé názory zkrátka aplikoval svou metodu a postupně se zbavoval nauk a přesvědčení, které v tomto testu neobstály. Tímto způsobem prý strávil devět let od objevu metody v roce 1619 do svého odchodu z Paříže v roce 1628. Teprve pak se prý, v holandském ústraní, odhodlal k té aplikaci své metody, díky níž se stal, jak víme my, otcem novověké filozofie. Do té doby ovšem vykonal nemalou práci na poli vědy, které se následně nezřekl. Necítil potřebu revidovat ji ani po vykonání slavných meditací o první filozofii, které jsou stručně vyloženy ve čtvrté části *Rozpravy*, obsáhleji předvedeny ve stejnojmenném spisu a nakonec školsky uspořádány pro první část *Principů filozofie*. Právě fakt, že tyto meditace měly danou metodu, na níž nemohly nic změnit, a že nezměnily nic ani na výsledcích vědeckého bádání, které jim předcházelo, názorně ukazuje, že jejich cílem nemohlo být nabídnout nové teze na nějakém speciálním vědním poli, nebo dokonce nabídnout teze na poli nějaké první vědy, která je základem věd ostatních.

Projekt v *Principech*

Nechejme pro tuto chvíli otázku přesného místa *Meditací o první filozofii* v Descartově díle a detaily jejich povahy stranou, poněvadž vyžadují samostatnou studii, a podívejme se pro ověření výše řečeného na definitivní formulaci karteziánského projektu v dopisech uvozujících jednotlivá vydání *Principů filozofie*.

Filozofie zde, stejně jako ve všech výše uvedených případech, není pojmána jako čistě teoretická disciplína, nýbrž jako cesta k osobnímu zdokonalení, jako úsilí o moudrost (*studium sapientiæ*).²³ Její cíl spojuje Descartes ve věnovacím dopisu latinského vydání *Principů* explicitně s ctností. Právě ctnost totiž podle něj vychází ze správného poznání,

je jenom jedna a právě jí se prý říká ‚moudrost‘. Opravdu moudrý je pak ten, kdo má „pevnou a účinnou vůli vždy správně užívat svůj rozum podle toho, jak jej má, a držet se toho, co pozná jako nejlepší“.²⁴ Nadání (*ingenium*) u různých lidí různé, které bylo v dřívějších spisech odsouváno stranou jako nepodstatné pro dosažení cíle, je zde spojeno, ne-li přímo ztotožněno s chápavostí (*intellectus*), která vykazuje obdobnou různost jako jinde nadání, zatímco vůli prý máme všichni stejnou.²⁵

Dopis Picotovi, použitý jako úvod francouzské verze, naše téma vykládá mnohem obsírněji. Descartes zde především vysvětluje, že moudrost coby „dokonalá znalost všech věcí, které člověk potřebuje znát, jak pro vedení svého života, tak pro uchování zdraví i pro objev všech umění,“ musí být „vyvozena z prvních příčin“ a právě studium těchto prvních příčin čili principů je vlastním zaměstnáním filozofa.²⁶ Hledané principy musí být a) „tak jasné a zřejmé, aby lidský duch nemohl pochybovat o jejich pravdě, zaměří-li se na jejich uvážení pozorně“;²⁷ b) nesmějí samy záviset na ničem dalším, znalost všeho ostatního musí záviset na nich.²⁸ Podle tohoto pojetí je jediným skutečným mudrcem Bůh, protože jen on má „úplnou znalost pravdy všech věcí“, zatímco lidé jsou moudří jen relativně.

Tento úvodní výklad by mohl navozovat dojem, že filozofie je skutečně první vědou, hledající výroky, které mají zvláštní jasnost a zřejmost, díky nimž jsou zjevné samy sebou, a ze kterých lze logicky odvodit řadu dalších výroků, jež se dohromady skládají v jakousi teorii všeho. Z výše řečeného je zjevné, v jakém rozporu by to bylo s Descartovými prohlášeními z dřívějších spisů včetně dopisu, který uvozoval latinské vydání stejného spisu jako dopis právě probíraný.²⁹ Podívejme se na Descartovy bližší charakteristiky činnosti hledání oněch principů, zvané „filozofie“, ve světle jeho starších výkladů.

Descartes charakterizuje v dopise Picotovi filozofování pomocí dvou přirovnání. Podle prvního je *studium sapientiae* pro člověka tím, čím je hledání potravy pro zvíře. Zvíře má totiž jen tělo, díky němuž se uchovává. Principiální částí člověka je naproti tomu jeho duch (*l'esprit*) a ten se živí moudrostí stejně jako tělo běžnou potravou. Výraz „l'esprit“ používá Descartes obvykle jako ekvivalent latinského „ingenium“, které značí individuální nadání, inteligenci. Podle uvedeného přirovnání by se lidská inteligence (rychlost usuzování, rozlišení představ a kapacita či pohotovost paměti) rozvíjela v přímé úměře k nalezené moudrosti a žila by z jejího hledání. A Descartes sliboval metodu, jak by se i málo nadaný mohl dopracovat k moudrosti. Zde mluví o filozofii jako o hledání principů, ale zároveň používá přirovnání k procesu, který nemůže dojít konečného naplnění. Hledání principů je cestou k moudrosti, ale tato moudrost, tj. schopnost soudit na základě znalosti prvních principů, je pouze potravou, jíž se živí lidský duch. Ten se tedy nesytí doktrínami či poznatky, nýbrž aktivitou. Podle přirovnání k potravě tedy Descartova filozofie nemůže být instantní naukou pro jednorázovou potřebu a nemůže nám nabídnout metafyziku či epistemologii, která by vedla jenom k další neproblémové kumulaci vědeckých poznatků. Krom toho toto přirovnání opět neslibuje rozvoj nějaké institucionalizované disciplíny, nýbrž jenom rozvoj osobního individuálního nadání: rozvíjení vlastní inteligence jejím vhodným využíváním, které má vést také k (opět pochopitelně osobní) ctnosti.

Druhé přirovnání je mnohem známější. Podle něj: „Filozofie vcelku je jako strom, jehož kořeny je metafyzika, kmenem je fyzika a větvemi rostoucími z toho kmene jsou další vědy, které se redukuje na tři základní, totiž medicínu, mechaniku a morálku — a z nich je nejvyšší a nejdokonalejší morálka, která předpokládá úplnou znalost ostatních věd, a tak je posledním stupněm moudrosti.“³⁰ V tomto přirovnání je řeč o filozofii jako výsledku filozofování, tj. jde o to, čeho lze dosáhnout studiem principů. Opět přirovnání neukazuje výsledek jako něco jednou provždy hotového, nýbrž naopak jako živý organismus, který může všemi směry růst. Nemáme zde přirovnání například ke stavbě, která by měla nějaký jeden nosný základ, jehož podstatou by byla nehybná pevnost. U kořene stromu je tomu právě naopak: má-li plnit svou funkci, musí být živý, čerpat stále novou sílu z půdy, v níž je zapuštěn. Je-li karteziánská metafyzika jakoby kořeny stromu karteziánské filozofie, pak podle tohoto přirovnání nemůže být jednou provždy hotovou naukou spočívající na nutné pravdivosti nějakého souboru

výroků a musí se to s ní mít zcela ve shodě s výše uvedeným přirovnáním filozofování *sensu stricto* k hledání potrav. Tato metafyzika jako podzemní kořeny stromu také musí být zásadně odlišná od věd ve vlastním smyslu, které rostou vzhůru a jež jediné nesou nějaké plody. Metafyzika v Descartově pojetí, jak se zdá, žádné plody nenese. Co jsou tyto plody věd? Filozofie je ve francouzské předmluvě *Principů* vymezena opět jako studium moudrosti (která je totožná s realizovanou soudností, tj. „dobrou myslí“) a Descartes zdůrazňuje, že tato moudrost není pouze nějakou rozvážností v praktických záležitostech, nýbrž „dokonalou znalostí všech věcí, které člověk může znát, jak pro životní praxi, tak pro uchování zdraví a objev všech umění“,³¹ založenou na prvních příčinách. Plody filozofického stromu jsou tedy právě rozvaha v praktických otázkách, uchování zdraví,³² objevy nových technologií³³ a koneckonců i radost z jejího provozování.

Obraz filozofie, který zde Descartes načrtl, není obraz vědeckého bádání o absolutních prvních principech, z nichž lze dedukovat vše ostatní. Filozofie je tu reflexí vlastního poznávání, ne něčím, co mu musí předcházet. Nemůže také nikdy dojít k prvním principům a vyložit je v doktríně, která by nadále sloužila jako soubor axiomů ve vědě. Přirovnání k potravě nejnázorněji ukazuje, že ve filozofii jde podle Descarta o nekonečnou cestu, o činnost, která se nemůže nasytit a spočinout v klidu. Proto ji Descartes chápe jako něco, co musí každý vědec (hledáč pravdy, tj. někdo, kdo má za cíl formulovat pozitivní teze) jednou za život vykonat, má-li se smysluplně věnovat vědecké práci. Program karteziánského filozofa spočívá nejprve ve formulaci prozatímní morálky, která mu zabrání upadnout do zmatků v praktických věcech při teoretickém studiu, a poté ve studiu logiky, tj. metody vědeckého bádání. Tou je pro Descarta metoda analýzy. Právě tuto už hotovou logiku (jejíž zvládnutí pro Descarta jednoznačně není vědou ve smyslu nauky o svém předmětu, protože vyžaduje návyk a cvik)³⁴ je třeba aplikovat ve filozofii jako hledání principů. Logika coby umění dobře vést svůj rozum v objevování neznámého³⁵ je přitom právě využitím oné základní společné schopnosti všech myslících bytostí, dobrého smyslu. Jak říká Descartes, liší se od logiky scholastické, která „dobrý smysl spíše ničí, než aby jej rozšiřovala“.³⁶ Zvládnutí karteziánsky pojaté logiky záleží v jejím používání, a tak je prý dobré cvičit si ji na jednoduchých problémech (např. matematických), abychom se v ní procvičili. Karteziánská logika čili metoda je tak v rámci Descartova rozlišení ze začátku *Regulí* paradoxně jednoznačně uměním, nikoli vědou. Je rozvinutím schopnosti soudit, a lze ji tedy vyučovat stejným výcvikem jako každé jiné umění čili techniku. Descartovou cvičebnicí byly *Eseje doprovázející výklad této metody v Rozpravě* o ní.³⁷ Nakonec je tak i sama filozofie (coby úsilí o moudrost ve smyslu hledání syntézy svého teoretického poznání v jeho principech) uměním, které vyžaduje cvik a zvyk.³⁸ Toto umění spočívá ve využití už zvládnutého umění soudit, abychom mohli reflektovat principy tohoto souzení.

Fakt, že *Principy filozofie* obsahují nějaké přírodovědné teorie předkládané jako plod autorova filozofování, se tak jeví jako vedlejší. Jádro Descartova projektu nespočívá ani v těchto teoriích, které zavály dějiny přírodovědy, ani v žádné metafyzické či epistemologické doktríně. Jeho cílem bylo nalézt metodu, jíž bychom kultivovali náš zvyk vytvářet teorie a podnítili rozvoj tohoto umění teoretizovat. Tato metoda sama nebyla výsledkem vědeckého bádání o soudnosti a nebyla teorií souzení, logikou či epistemologií, tím méně vědeckou metafyzikou. Spočívala v analýze problému do přehledné struktury, v níž vystoupí zatím neznámé prvky této struktury, což umožní ujasnit si jejich povahu. Prvním, dodnes nejznámějším a s Descartem spojovaným výrazem takového přístupu se ovšem stala matematická rovnice.³⁹

Descartova věda

Descartes ovšem stále charakterizuje výsledky filozofování v termínech jako „znalost“ nebo „věda“. Plodem filozofování jsou vědy a moudrost je znalost nezbytná pro jejich rozvoj. I to nám sugeruje dojem, že jeho strom filozofie je jenom systémem postupně vyplývajících výroků a že moudrost pro něho spočívá prostě ve znalosti těchto výroků a jejich vzájemné provázanosti. Tento dojem však naruší už pohled na dobový význam slova „věda“. Jak známo, slovo „scientia“ neznamená nějaký soubor vzájem-

ně propojených výroků a nepoužívá se ani pro označení veřejné instituce bádání. Jeho význam je nerozlišený od našeho slova „vědět“, resp. „vědění“, a podle autora populární dobové učebnice, známé dobře i Descartovi, se věda běžně definuje jako „pravdivý, jistý, zřetelný zvyk myslí na nutné věci, a to skrze vlastní příčinu“.⁴⁰ Abychom se vyhnuli dlouhému historickému exkurzu, omezíme se na centrální termín této definice: „zvyk myslí“. Podíváme-li se totiž na jiný Descartův výklad moudrosti či dobré myslí coby připravenosti k dobrému souzení, jak jej podává v jednom dopisu princezně Alžbětě, můžeme získat dojem, že v předmluvě k francouzskému vydání *Principů* opomenul důležitý prvek své koncepce. Descartes Alžbětě píše:

„Podle mne k tomu, abychom byli stále připraveni dobře soudit, není třeba nic než dvě věci: jednou je znalost pravdy, druhou zvyk, díky němuž na tuto znalost připadneme poukazd, když to příležitost vyžaduje, a přitakáme jí.“⁴¹

Může se nám zdát, že právě o tomto zvyku jako by nebyla v předmluvě k *Principům* řeč — dokud si neuvědomíme, že tomuto zvyku zde Descartes ve shodě s běžnou praxí říká „věda“ (nebo spíše „vědění“, jak by zněl zřejmě vhodnější překlad). Vědění je tedy pro Descarta, stručně řečeno, zvykem na poznanou pravdu. Jako takové je také dispozicí k určitému jednání, jemuž Descartes říká „dobře soudit“.⁴² V rámci takto pojatého vědění jsou jednotlivé poznatky dokonale individualizovány za současného zachování veřejných kritérií. Toto vědění se přitom liší od umění tím, že není zcela určeno předmětem, nýbrž subjektem, nositelem, vědoucím.⁴³ Můžeme s jistotou říci, že Descartovo pojetí filozofie vylučovalo, aby svůj projekt ztotožňoval s hledáním první vědy, jež rozvíjí teorii principů vědění jakožto souboru pravd, které lze dále neproblematicky využívat ve vědeckém poznávání ve smyslu novodobé vědy.

Poté, co jsme si vyjasnili význam termín „scientia“ u Descarta, rozumíme také lépe oně opozici umění a vědění ze začátku *Regulí*. Je teď zjevné, že nejde o opozici praktické schopnosti, spočívající v ovládnutí techniky, a schopnosti teoretické, která spočívá v samotné obeznámenosti s předmětem, nýbrž o protiklad dvou praktických schopností. Druhá z těchto schopností však, jak nás ovšem Descartes sám už v Prvním pravidle upozorňoval, není rozlišena svým předmětem, ale může být nanejvýš dovedností toho či onoho nositele, rozvinutím jeho duchovní stránky, soudnosti, zvané Descartem „bona mens“, která spočívá ve schopnosti vynášet poctivé a pravdivé soudy o všem, co se naskytne, jak víme z titulku Prvního pravidla. Tuto druhou praktickou schopnost lze tedy rozvíjet, podle Descartova návodu v předmluvě k francouzskému vydání *Principů*, řešením jednoduchých matematických problémů, četbou knih či rozhovorem s lidmi a posléze ji v reflexi obrátit k sobě samotné v tom, čemu Descartes říkal *studium*, později *studium sapienti*, jehož výsledkem je rozvinutí vlastní soudnosti díky její analýze a posouzení jejích možností včetně rozpoznání možností dosud neznámých. Celá tato činnost (jak *studium* coby reflexe, tak *scientia* coby „hledání pravdy věcí“) pak nemá cíl mimo sebe, tedy ani v produkci vědeckých teorií. Zůstává vždy „šířením světla rozumu“, rozvíjením vlastní soudnosti, úsilím o moudrost coby dobrou mysl, a tak prací na sobě samém.

Descartes tedy nepřichází primárně s novou naukou o duši, poznávání nebo přírodě, ani s koncepcí vědy jako veřejné instituce pro vytváření teorií nebo vědy jako struktury takových teorií postavené na několika výrocích, jimž by se přičítal status nepochybnosti (tzv. „principů“). Svůj cíl proto také nemohl vidět v poukazu na nezbytnost obratu k subjektu v tom smyslu, že by zvláštní status těchto prvních výroků byl dán paralyzováním schopnosti pochybovat u toho, kdo se nad nimi zamyslí, a tedy v nějaké psychologické jistotě. Namísto toho přichází s metodicky zpracovaným programem rozvoje soudnosti přístupného každému bez rozdílu nadání, spoléhaje výhradně na obecnou racionalitu spolu s adeptoou pílí. Je to tento poslední rys, pokud něco, co nám dává důvod označovat Descartův projekt za osvícenský.

- 1 Šlo by tedy o myšlení utvářené kategoriemi, které nejsou konstituovány naší praxí, ale naopak praxí, přinejmenším v ideálním případě, formují.
- 2 K tradičnímu pojetí Descartova projektu srov. především: Bernard Williams, *Descartes. A Project of Pure Enquiry*, Pelican Books, London 1978; Wolfgang Röd, *Descartes' Erste Philosophie*, Bouvier, Bonn 1971. Další odkazy na literaturu lze snadno nalézt třeba u Wolfganga Röda, *Novověká filosofie I*, Oikoymenh, Praha 2001. Srov. také Peter Schouls, „Descartes and the Idea of Progress“, in *History of Philosophy Quarterly*, 4 (1987), s. 423—433; Frederick P. Van De Pitte, „Descartes's *Mathesis Universalis*“, in *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 61 (1979), s. 154—174. K historii dějin interpretace zde označované za tradiční srov. Hans-Peter Schütt, *Die Adoption des „Vaters der Modernen Philosophie“*, Klostermann, Frankfurt am Main 1998. Způsobem, který je bližší zde předkládané interpretaci, pojímali Descartův projekt někteří interpreti, kteří jej nahlíželi prizmatem descartovské etiky. Srov. Jean-Marc Gabaude, „The Dual Unity of Cartesian Ethics“, in Georges Moyal (ed.), *René Descartes. Critical Assessments*, 4. sv., Routledge, London 1992, s. 332—342; Robert Cumming, „Descartes' Provisional Morality“, tamtéž, s. 343—364. Do širší perspektivy dějin filozofie staví obdobně pojatého Descarta Pierre Hadot v jedenácté kapitole své knihy *Qu'est-ce que la philosophie antique?*, Gallimard, Paris 1995.
- 3 Abych se vyhnul možným výtkám na adresu textové evidence, nechám stranou úvahy o Descartově mladickém spisku *Studium bonæ mentis*, o kterém se nám dochovaly jen zlomkovité zprávy z druhé ruky. Viz především René Descartes, *Œuvres*, Ch. Adam et P. Tannery (eds.), 11 sv., Paris 1996 (dále AT), sv. X, s. 194—205.
- 4 „Studiorum finis esse debet ingenii directio ad solida et vera, de iis omnibus quæ occurrunt, proferenda iudicia.“ René Descartes, *Regulæ ad directionem ingenii*, AT X, s. 359 (dále *Regulæ*, číslo strany). Soud zde podle všeho Descartes chápe stejně, jako jej bude chápat o mnoho let později ve svých hlavních publikovaných spisech: již v Prvním pravidle schopnost pojmů, chápavost (*intellectus*) předkládá vůli obsah, k němuž se vůli zaujímá postoj. Srov. *Regulæ*, s. 361: „[I]ntellectus voluntati præmonstret quid sit eligendum.“
- 5 *Regulæ*, s. 360.
- 6 *Regulæ*, s. 361.
- 7 Srov. především René Descartes, *Discours de la méthode*, AT VI, s. 1n. (dále *Discours*, číslo strany), resp. týž, *Dissertatio de methodo*, AT VI, 540n. (dále *De Methodo*, číslo strany).
- 8 René Descartes, *Regulæ*, s. 360: „vulgi ingeniis accomodata ludibria“.
- 9 Viz nadpis pravidla, *Regulæ*, s. 359.
- 10 *Regulæ*, s. 360: „non opus est ingenia limitibus vullis cohibere“. Ostatně, ze tří výskytů slova „ingenium“ v textu Prvního pravidla jsou dva v plurálu pro označení vlastnosti více jednotlivých lidí.
- 11 „Dobrá mysl“ i „všeobecná moudrost“ se naproti tomu objevují v Prvním pravidle výhradně v singuláru.
- 12 Viz *Regulæ*, s. 360, kde je řeč o uměních, „qua aliquem corporis usum habitatumque desiderant“.
- 13 Viz tamtéž. Příklady umění jsou zde hra na citeru a zemědělství.
- 14 K Descartovu rozlišení dvou typů poznání srov. Wittgensteinovo rozlišení rozumění na řízení se pravidlem, které se projevuje v jednotlivých případech jednání, a rozumění tomuto pravidlu ve smyslu schopnosti podat výklad: Ludwig Wittgenstein, *Filosofická zkoumání*, §198—202, zvláště §201.
- 15 Osmé pravidlo, *Regulæ*, s. 395; tamtéž, s. 396n.
- 16 *Regulæ*, s. 384. Jediné, co Descartes předkládá, je návrh postupovat metodou analýzy s předpokladem, že na konci nalezneme uspořádání — tato metoda dostává výsostný výraz v matematické rovnici, která je vyjádřením takového uspořádání (a zahrnuje i neznámé prvky).
- 17 *Discours*, s. 4; *De methodo*, s. 540.
- 18 Jako východisko srov. §43 *Kritiky soudnosti*, kde Kant odlišuje umění od vědění i řemesla. Od prvního jako praktickou, tvořivou schopnost od teoretické, tj. jako schopnost neredukovatelnou na pouhou obeznámenost, od druhého jako činnost, která nevyžaduje účel někde mimo sebe (v produktu či výdělku), nýbrž je samotným životem ducha.
- 19 *De methodo*, s. 540; *Discours*, s. 2.
- 20 Dobrý smysl je „schopnost dobře soudit a rozeznávat pravdivé od nepravdivého“, viz *Discours*, s. 2; *De methodo*, s. 540.
- 21 V *Rozpravě* a také později se opakuje rozlišení „duchů dvojího druhu“, které se týká jejich možnosti využít metodické skepse. První, k nimž by sám sebe dle vlastních slov počítal i Descar-

- tes sám, uznávají svou omezenost a nechávají se vést druhými. Ti druzí však rozhodně nejsou žádní romanticky pojatí géniové. Podle Descarta se: „pokládají za schopnější, než jsou, a nedovednou se vyhnout přenáhlenosti svých soudů ani mít dost trpělivosti, aby vedli všechny své myšlenky v pořádku“. Právě oni prý nemohou nastoupit cestu metodické skepse, protože by se z ní prý nikdy nevymanili. (*Discours*, s. 15) Zjevně tady nejde o nějaké rozlišení různých stupňů nadání či rozumnosti, ale pouze o rozdílnost povahových rysů různých osobností.
- 22 *Discours*, s. 29; *De methodo*, s. 556.
- 23 „[Philosophia mea] nihil aliud est quam studium sapientiae.“ René Descartes, *Principia philosophiae* AT VIII—1, s. 4 (dále jen *Principia*, číslo strany).
- 24 *Principia*, s. 2.
- 25 „Duo ad sapientiam ita descriptam requirantur, perceptio scilicet intellectus & propensio voluntatis: ejus quidem quod à voluntate dependet nemo non est capax, sed quidam aliis multò perspicaciorem habent intellectum.“ *Principia*, s. 3. Termín „ingenium“ se objeví ještě v tomtéž odstavci v tvrzení, které je pro Descarta, jak jej známe z dřívějších formulací projektu, překvapivé: ti, kdo mají kromě pevné vůle i „nadmíru pronikavé nadání“, jsou ještě skvělejší než ti, kdo mají pevnou vůli. Z kontextu následujících vět je však zjevné, že Descartes klade adresátce dopisu, princezně Alžbětě, na srdce právě to, že ona se vyznačuje právě oním pronikavým nadáním, takže by právě ona měla mít nejlepší předpoklady pro dosažení moudrosti.
- 26 Viz René Descartes, *Les Principes de la Philosophie*, AT IX—2, s. 2 (dále *Les Principes*, číslo strany). O něco níže: „la connoissance de la verité par ses premieres causes, c'est a dire la Sagesse, dont la Philosophie est l'estude.“ *Les Principes*, s. 4.
- 27 „qu'ils soient si clairs & si évidens que l'esprit humain ne puisse douter de leur verité, lorsque'il s'applique avec attention à les considerer,“ *Les Principes*, s. 2.
- 28 Tamtéž; viz také s. 9.
- 29 Aby však byl tento výklad oprávněný, bylo by také přinejmenším třeba vykázat, že tuto interpretaci umožňuje Descartovo pojetí dedukce.
- 30 *Les Principes*, s. 14.
- 31 *Les Principes*, s. 2.
- 32 A to zdraví tělesného i duševního, protože nejde jen o znalost fungování těla, které pak lze léčit z jeho neduhů, ale také schopnost zaujmout onen pověstný descartovský postoj k životním záležitostem, který je tak blízký stoicismu.
- 33 Uměními jsou v dobovém úzu nejen umění krásná, ale také třeba „umění mechanická“ spočívající rovněž v konstrukci strojů. Výše jsme také viděli, jak Descartes tímto slovem označuje zemědělství i ovládnutí hry na hudební nástroj. Zajímavé zde může být, že tyto plody filozofování Descartes ve výčtu odlišuje právě takto, poněvadž to naznačuje, že zvládnutí praktických záležitostí ani uchovávaní zdraví pro něj nejsou redukovatelné na ovládnutí nějaké technologie (např. lékařské či politické apod.).
- 34 „quelque habitude“, René Descartes, *Les Principes*, s. 14.
- 35 René Descartes, *Les Principes*, s. 13n.
- 36 „elle corrompt le bon sens plustost qu'elle ne l'augmente,“ René Descartes, *Les Principes*, s. 13.
- 37 Příklad pozdního použití termínu „le bon sens“, *Les Principes*, s. 13.
- 38 Srov. výklad o posledním a hlavním plodu četby *Principů*, René Descartes, *Les Principes*, s. 18.
- 39 Za autentické pokračování tohoto přístupu ale můžeme považovat třeba i přístup kartezianismu na první pohled tak vzdálený, jako je Wittgensteinův program přehledného předvedení (*die übersichtliche Darstellung*). Srov. např. jeho *Filosofická zkoumání*, §122—133.
- 40 „Definiri solet: habitus mentis verus, certus, evidens, rei necessarie, per propriam causam.“ Eustachius a Sancto Paulo, *Summa philosophiae quadripartita* I, s. 231—233.
- 41 „Il ne peut, ce me semble, y auoir que deux choses qui soyent requises pour estre tousiours disposé a bien iuger: l'une est la connoissance de la verité, & l'autre l'habitude qui fait qu'on se souvient & qu'on acquiesce a cete connoissance, a toutes les fois que l'occasion le requert. Mais, pour ce qu'il n'y a que Dieu seul qui sçache parfaitement toutes choses, il est besoin que nous nous contentions de sçauoir celles qui sont le plus a nostre vsage.“ René Descartes Alžbětě Falcké 15. září 1645, AT IV, s. 291. Jak vidno, na pasáž přeloženou v textu navazuje stejná poznámka, jakou pokračuje odpovídající místo v předmluvě k *Principům* — o Bohu jako jediném, kdo dokonale všechno zná, zatímco my se musíme spokojit pouze s většící či menší mírou vědění. Srov. *Les Principes*, s. 2n. V závěru dopisu se Descartes k tématu zvyku vrátí

a odliší znalost, výslovně označenou za „teoretickou“, od praktického zvyku, který ji musí provázet, což vzápětí využije v závěru dopisu k poděkování za možnost vykládat tyto věci adresátce, protože právě tím prohlubuje svůj zvyk na ně. Viz zmíněný dopis, s. 296. K nezbytnosti utvzovat poznání cvičením, konkrétně meditací, srov. také René Descartes, *Meditationes de prima philosophia*, AT VII, s. 34 a s. 62, kde je také výslovná zmínka o zvyku, který je výsledkem takového cvičení.

- 42 Taková dispozice samozřejmě není věděním, které by bylo možno úspěšně předat teoretickým vyučováním, nýbrž jde o vědění čistě osobní ve smyslu rozvinutí jistého návyku, nikoli však soukromé ve smyslu vlastnictví, tj. nejde o disponování nějakými daty, jež by byla nepřístupná ostatním. Data či poznatky, kterým lze dát formu výroků, jsou zde samozřejmě neproblematicky sdělitelné, stejně jako procedura jejich získávání. Tyto poznatky a procedury však nemají hodnotu kromě čistě osobní příležitosti karteziánského hledače pravdy rozvíjet dál svou soudnost. Pro druhé tak může jejich výklad posloužit nanejvýš jako příklad pro vlastní práci. Srov. Descartovu určující ranou poznámku z *Cogitationes privatae* osvětlující jeho použití slova „vědění“ (*scientia*): „Scientia est velut mulier: quæ si pudica apud virum maneat, colitur; si communis fiat, vilescit.“ AT X, s. 214.
- 43 Pokušením vždy zůstává možnost klást důraz na teoretický aspekt „znalosti“, která je jedním z předpokladů tohoto vědění pojatého jako stálá připravenost dobře soudit, jež byla cílem Descartova filozofického projektu od počátku až ke svému vrcholnému vyjádření v *Principech filozofie*. Důkladnější ujasnění tohoto aspektu by si vyžádalo speciální studii o Descartově první filozofii vyložené především v *Meditacích*. Zde se můžeme spokojit se závěrem, že výsledkem *studia* je praktické rozumění bez možnosti explikovat pojem, pod nějž by se subsumovalo, tedy že *studium* má charakter, který je v duchu Descartova rozlišení *scientia* versus *ars* bližší umění než vědě. Naším tématem zde nebyla Descartova epistemologie, nýbrž jeho koncepce filozofie obecně.